

Lojd
Levelin-Džouns

PERSIJANCI

DOBA VELIKIH VLADARA

Prevela sa engleskog
Mirjana Nikolajević

■ Laguna ■

Naslov originala

Lloyd Llewellyn-Jones

PERSIANS, THE AGE OF THE GREAT KINGS

Copyright © 2022 Lloyd Llewellyn-Jones

Translation copyright © 2024 za srpsko izdanje, LAGUNA

اینه سلنڈر جامی است ننگ
تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا

Zdela vina Aleksandrovo ogledalo jeste –
Gle! Pokaza nam kakve kralja Darija su zemlje.

Hafiz

*Mojim studentima, bivšim i sadašnjim,
jer su mi se pridružili na putovanju u prošlost Persije*

Sadržaj

<i>Ilustracije</i>	11
<i>Mapa</i>	15
<i>Porodično stablo</i>	16
Prolog: Persepolis 488. p. n. e.	17
Uvod	21
Prvi deo: Osnivanje carstva	49
1. Međani i Persijanci	53
2. <i>Gledajte, dolazi junak osvajač</i>	70
3. Mnoge smrti – i rođenja – Kira Velikog	100
4. Skiptar Egipta	114
5. Istina i Laž	126
Drugi deo: Biti Persijanac	153
6. Kada su birokrate vladale svetom	157
7. Dvor pod platnom	181
8. Veličanstvo gradi	189
9. Ropstvo pod drugim imenom	201
10. Krune i naložnice	208
11. Politika etikecije	230
12. <i>Also Sprach Zarathustra</i>	241

Treći deo: Visoko carstvo	263
13. Ode Darije.	267
14. Onaj koji vlada junacima	276
15. <i>Pustite pse rata</i>	289
16. <i>Les Liaisons dangereuses</i>	310
17. <i>Vremena se menjaju</i>	324
18. (Ne)Srećne porodice	342
19. Braća po krvi.	352
20. <i>Žene, čuvajte se žene.</i>	373
21. <i>Nasilna uživanja nasilno se završavaju</i>	389
22. <i>Neki govore o Aleksandru</i>	409
 Epilog: Persijska prošlost, iranska sadašnjost	432
 <i>Dramatis Personae</i>	457
<i>Dodatna literatura</i>	467
<i>Izjave zahvalnosti</i>	475
<i>O autoru</i>	479

Ilustracije

Crteži

- Slika 1. Grčki hoplit se sprema da siluje persijskog vojnika. *Eurimedonska vaza*, antička crvenofiguralna oinohoa, bokal za vino koji se pripisuje krugu slikara Triptolemosa, oko 460. p. n. e. Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg.
- Slika 2. Kir I od Anšana pobeđuje neprijatelje. Otisak pečata.
- Slika 3. Krilati krunisani *apkallu* (duh-čuvar) sa kapije na ulazu u palatu u vrtu Kira Velikog u Pasargadama.
- Slika 4. Behistunski reljef, živopisni prikaz pobeđe Darija Velikog.
- Slika 5. Veliki kralj, u svojoj pozi „persijskog junaka“, ubija mitsko čudovište (delom lav, delom škorpija) koje predstavlja kaos koji donosi *drauga* (Laž). Sa dovratnika Dvorane stotinu stubova u Persepolisu.
- Slika 6. Otisak pečata Parnake.
- Slika 7. Otisak pečata Zišaviša.
- Slika 8. Drugi otisak pečata Parnake.
- Slika 9. Drugi otisak pečata Zišaviša.
- Slika 10. Zlatni darik sa slikom Velikog kralja naoružanog lukom sa strelom i kopljem, 460. p. n. e. Metropolitan Museum of Art (Public Domain).

- Slika 11. Otisak valjkastog pečata sa prizorom ženske audijencije. Moguće da je iz Suze, oko 490. p. n. e. Louvre, Paris.
- Slika 12. Otisak pečata čiji je vlasnik Rašda, glavni upravnik doma Irdabame, majke Darija Velikog.
- Slika 13. Otisak pečata koji je pripadao Artistoni.
- Slika 14. Otisak pečata koji je pripadao Šalamani, glavnom Artistoninom višem dvorskom službeniku.
- Slika 15. Detalj uzet sa takozvanog *Reljefa iz Rizmice* u Persepolisu; Veliki kralj i Krunski princ prikazani prilikom kraljevske audijencije.
- Slika 16. Dva maga, pokrivenih usta, obavljaju svete obrede na oltaru. Drže štapove barsomovog drveta. Iz Daskileona, oko 450. p. n. e. Museum of Archaeology, Istanbul.
- Slika 17. Otisak pečata sa slikom Kserksa koji ukrašava drvo prinošenjem nakita. Musée des Armures, Brussels
- Slika 18. Otisak pečata Velikog kralja koji ubija grčkog hoplita. Napravljen verovatno u Maloj Aziji, rezan u „grčkom“ stilu.
- Slika 19. Otisak pečata koji prikazuje persijskog vojnika koji ubija nomadske ratnike. Nad scenom lebdi Ahuramazda. British Museum.
- Slika 20. Otisak pečata Artakserksa I kao gospodara Egipta. Ermitaž, Sankt Peterburg.

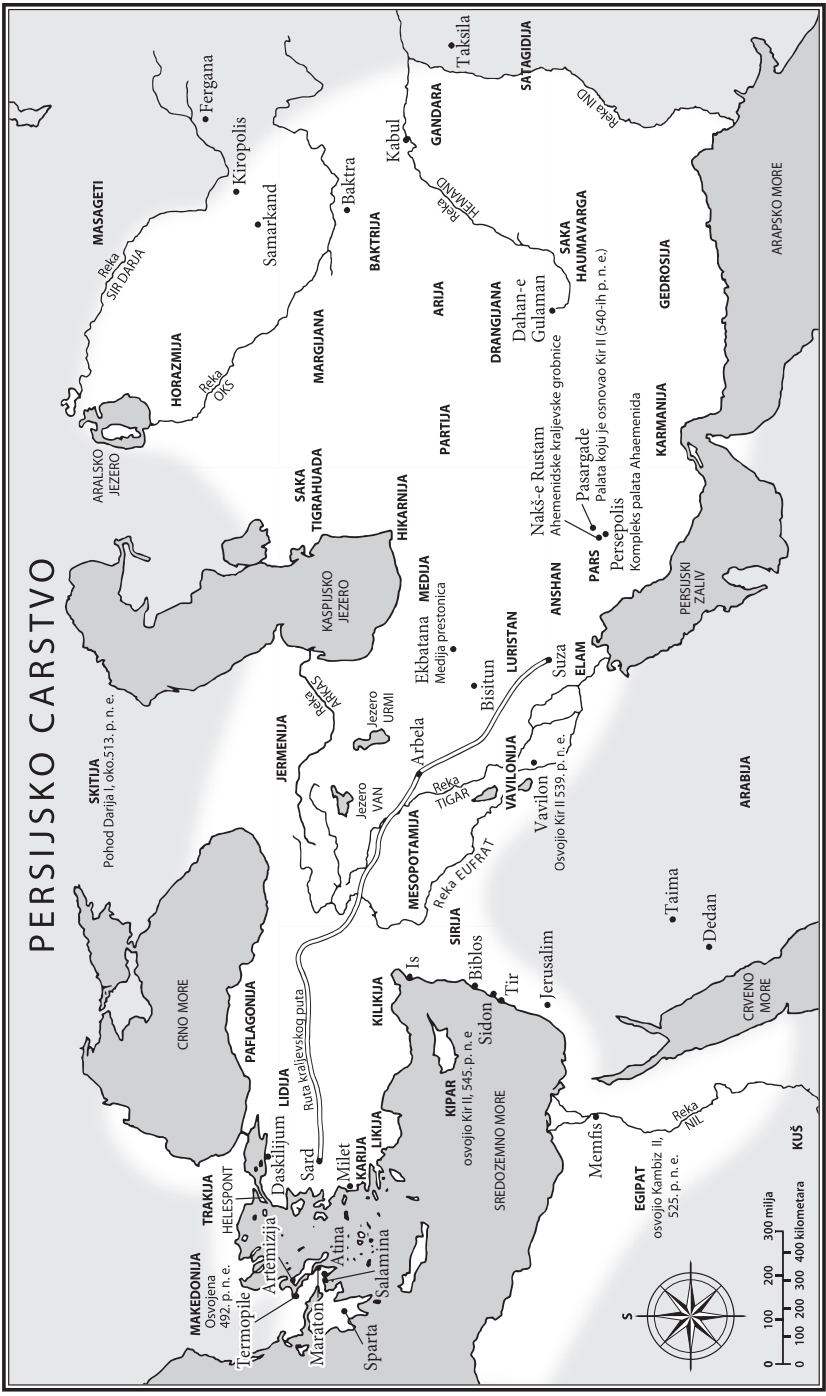
Table u boji

1. Darije Veliki se moli Ahuramazdi pred oltarom vatre. Dižu ga na *takht* (prestonu klupu) i pridržavaju predstavnici carstva. Grobnica Darija I u Nakš-e Rustamu. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
2. Ogromne krstolike kraljevske grobnice urezane u liticu u Nakš-e Rustamu. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
3. Skromni ostaci Kirove veličanstvene vrtne palate u Pasargadama. Foto: Lojd Levelin-Džouns.

-
4. Kameni bareljef cveća i bilja na zidovima Persepolisa podseća nas na persijsku opsesiju vrtovima i vrtlarstvom. Foto: Loren Galbrun.
 5. Kirov valjak. Najrazuzdanija vrsta odnosa s javnošću u antici. Foto: Loren Galbrun.
 6. Glazirane cigle krase vavilonsku Kapiju boginje Ištar, koju je izgradio Nabukodonosor II. Zmajevi i bikovi se šepure i reže i štite sveti grad. Foto: Loren Galbrun.
 7. Prostrani prizor kakav je Persepolis lako se svrstava među najsjajnije ruševine antike. Foto: Loren Galbrun.
 8. Urezani visoko u prednji stranu litice planine Bisitun su natpis i reljef kojima je zabeležena verzija Darija I o njegovom stupanju na presto. Njegova priča je remek-delo alternativnih činjenica. Foto: Keivan Mahmudi.
 9. Ogromni krilati bikovi sa ljudskim glavama stoje kao čuvari na Kserksovoj veličanstvenoj Kapiji svih naroda u Persepolisu. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
 10. Istočno stepenište *Apadane* at Persepolisu je bogato rezbareno figurama ljudi, životinja i biljaka. Nekada je bilo obojeno živim bojama. Foto: Loren Galbrun.
 11. Preveliki, sada obzglavljeni kip Darija Velikog nekada je bio deo para kipova. Napravljen je u Egiptu, ali ga je Kserks preneo u Suzu. Kip je 1972. otkriven je na kraljevskom ulazu u palatu u Suzi. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
 12. Mala tirkizna glava nađena u Persepolisu prikaz je žene iz kraljevske porodice, moguće je da je to mladić ili možda evnuh. Nemoguće je tvrditi sa sigurnošću. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
 13. Ugravirana na dovratniku Darijeve palate u Persepolisu je ova elegantna figura mladog evnuha. On nosi bočicu parfema i ubrus. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
 14. Lepo prikazana sfinga sa ljudskom glavom iz Persepolisa. Foto: Pejman Akbarzadeh.

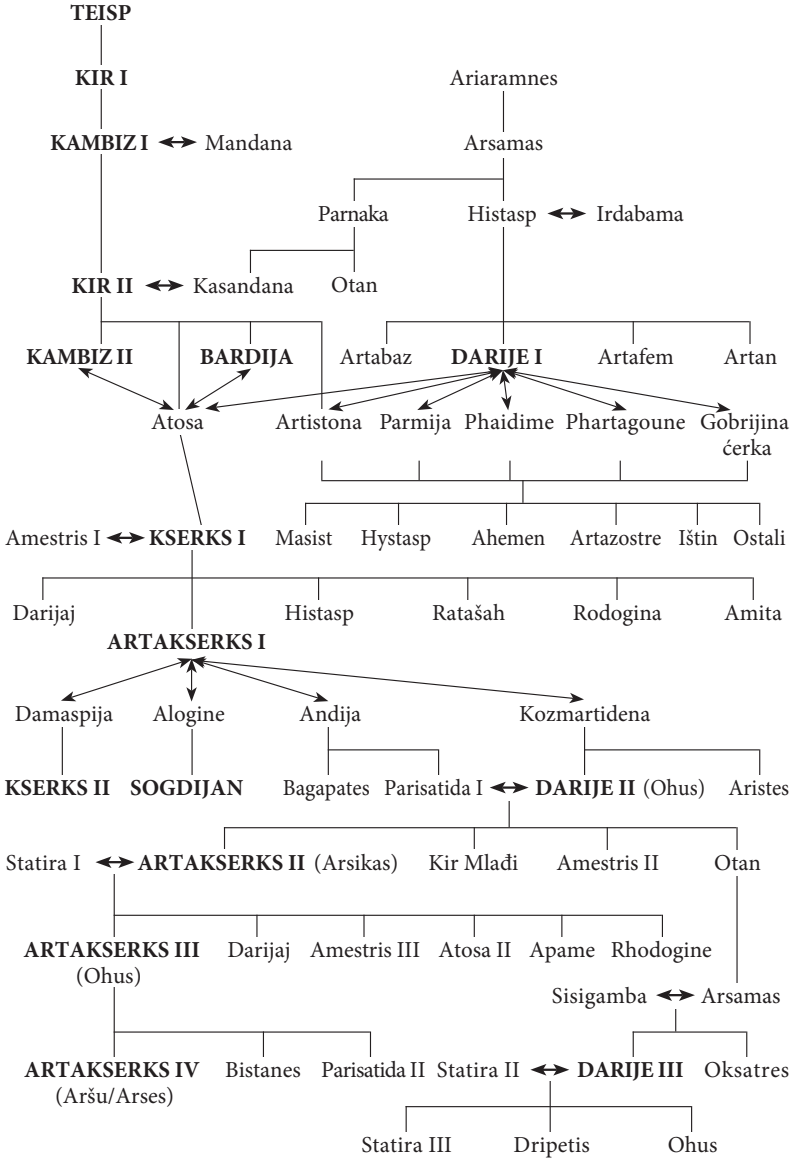
15. Poslanstvo iz Lidije nosi darove Velikom kralju – stono posude, nakit i konje. Persepolis, istočno stepenište, *Apadana*. Foto: Lojd Levelin-Džouns.
16. Sirijci nude kao dar platna izrađena od ovnovne vune. Persepolis, istočno stepenište, *Apadana*. Foto: Loren Galbrun.
17. Persijski dvoranin vodi za ruku diplomatu iz Jermenije. Dar koji ovaj nosi kralju je zdepasti nisejski konj. Persepolis, istočno stepenište, *Apadana*. Foto: Loren Galbrun.
18. Baktrijac konopcem vodi mrzovoljnu kamilu. Persepolis, istočna kapija, *Apadana*. Foto: Loren Galbrun.
19. Srebrna posuda koja pripada Artakserksu I. Klinopisani natpis na staropersijskom oko unutrašnje strane njenog oboda: „Artakserks, Veliki kralj, Kralj nad kraljevima, Kralj ove zemlje, sin Kserksa kralja, Kserksa sina Darija kralja, Ahemenid: u njegovoj kući je ova srebrna posuda napravljena“. Metropolitan Museum of Art, Rogers Fund, 1947. (Slobodan ulaz – CCo – vlasnici kopirajta dozvoljavaju slobodno kopiranje i upotrebu slika u javnom domenu.)
20. Srebrni riton (posuda za piće sa žlebom za izlivanje na dnu) u obliku klečćeg kozoroga. Metropolitan Museum of Art, Poklonio *Norbert Schimmel Trust*, 1989. (Slobodan ulaz – CCo – vlasnici kopirajta dozvoljavaju slobodno kopiranje i upotrebu slika u javnom domenu.)
21. Šarena zidna ploča od glaziranih cigala, iz Suze, prikazuje kraljevske telohranitelje, „Besmrtnike“. Foto: Loren Galbrun.
22. Sasanidski monarsi se pridružuju Ahemenidima graviranjem ogromnih reljefa u blizini grobnica njihovih slavних prethodnika u Nakš-e Rostamu. Foto: Loren Galbrun.

PERSIJSKO CARSTVO

KUŠ

PORODIČNO STABLO AHEMENIDI

Prolog

Persepolis 488. p. n. e.

Ako bi sada trebalo da pomisliš: „Koliko je zemalja koje je kralj Darije držao?“, pogledaj kipove onih koji su bili na tronu, i onda ćeš znati, tada će ti postati znano: koplje Persijanca doseglo je nadaleko; biće ti znano: Persijanac je vodio bitku zaista daleko od Persije.

Natpis na fasadi grobnice Darija Velikog

Na praznik Novruz, u proleće 488. p. n. e., u vreme kada su Persijanci proslavljali dolazak nove godine gozbama, zabavama i deljenjem poklona, Darije, Veliki kralj, Kralj nad kraljevima, Kralj svih zemalja, Ahemenid, seo je na presto u srcu svog grada-palate i velikodušno prihvatao počasti svoga carstva. Ogromne bronzane trube parale su vazduh trijumfalnim fanfarama, a zvuci orkestra bubnjeva, cimbala i *sistruma*, praćeni harfama i lirama, slivali su se u ritmični marš kojim je pozdravljen početak blistavih centralnih ceremonija tog rado-snog slavlja. Strane diplomate su doputovale izdaleka, sa svih strana, u Persepolis da bi Dariju ukazale počast: iz Libije su došli, iz Pakistana, iz južne evroazijske stepe, iz Egipta, Male

Azije, Mesopotamije, Sirije i Indije; došli su noseći zlato, tirkiz, lapis lazuli, vunene tapiserije, svilene ogrtače, pamučne halje i začine, doveli su konje, kamile, ovce, pa čak i lavove u prostranu prestonu dvoranu. Padali su ničice na pod pred njim u dubokoj poniznosti, hvatali se njegovih skuta i ljubili mu noge u znak odanosti.

Darije Veliki je posebno uživao premeravajući svoje carstvo na ovaj način, dok su se ambasadori i diplomate u povorci nizali pred njim, jedno poslanstvo za drugim, u strogom poretku, pokazujući bogatstva tolikih dalekih zemalja. Mora da se osmehivao uživajući u svom uspehu, jer on je zaista bio veliki, neuporedivi Vladar Sedam Podneblja*. Dokaz njegovog junaštva bio je upravo tu, pred očima mu je marširao. Pa šta ako je sirota mala Grčka izbegla osvajanje i ostala van njegovog domašaja? Biće još prilika da se ta bedna predstraža civilizacije baci pod noge. Pored toga, dokaz njegove uspele izgradnje carstva paradirao je pred njim, a ukoliko je bio potreban i dokaz njegovom dobrom poretku i delotvornosti, Darije je samo trebalo da odgleda spektakularnu – i veoma dobro uvežbanu – ceremonijalnu predstavu u kojoj su njemu podređeni narodi tako spremno učestvovali. Jer, to nisu bili poniženi robovi, bačeni nasilno na zemlju da drhte od straha pred svojim gospodarom, nego voljni učesnici u ostvarenju slavnog carskog pregnuća. Oduševljeno su nudili Dariju svoju odanost, svoje službu i svoje poštovanje. Ili je on odlučio da u to veruje.

Diplomatski obred darivanja bio je do te mere isprepleten sa njegovim shvatanjem carstva da je Darije dao da se predstavi oslikanim kamenim reljefima na stepeništima koja su vodila uvis ka njegovoj ogromnoj prestonoj dvorani u Persepolisu,

* *Sedam Klima ili Sedam Podneblja* – naziv razvijen prema delu Klaudija Ptolomeja, prvog antičkog naučnika koji je osmislio sistem Sedam podneblja, ili klima – taj pojam je postao nesporan činilac kasnoantičke srednjovekovne evropske i arapske geografije. Ovde u značenju „čitav svet“. Titula *Vladar Sedam Podneblja* ukazuje na najambicioznija imperijalna nastojanja. (Prim. prev.)

takozvanoj *Apadani*. U obližnjem Nakš-e Rostamu, na fasadi svoje kamene grobnice, koju je naručio pripremajući se za dan kada će ona neizbežno biti potrebna, Darije je naložio svojim umetnicima da izvajaju varijaciju na tu istu temu. On je prikazan u činu poklonjenja svom božanskom zaštitniku, bogu Ahuramazdi, koji stoji na prestonoj platformi (*takht* – kako je nazivana na persijskom jeziku) podignutoj visoko nad glavama predstavnika raznih naroda carstva, prikazanih u radosnom činu uzajamne saradnje. To je bila vizuelna proslava raznolikosti Darijevog carstva. Natpis urezan u kamen na staropersijskom klinastom pismu poziva gledaoca da prebroji likove koji predstavljaju razne geografske oblasti koje čine carstvo (svaki je obučen u „narodnu nošnju“ da bi poruka bila jasnija). Da bi bio siguran da niko ne nedostaje, umetnik je svakog od njih pažljivo obeležio:

Ovo je Persijanac; ovo je Međanin; ovo je Elamit; ovo je Parćanin; ovo je Arijanac; ovo je Baktrijan; ovo je Sogdijanac; ovo je Horazmijanac; ovo je Drangijanac; ovo je Arahožanin; ovo je Satagiđanin; ovo je Gandharanin; ovo je Indus; ovo je pijani Saka; ovo je Saka-Sa-Šiljatim-Šeširom; ovo je Vavilonac; ovo je Asirac; ovo je Arapin; ovo je Egipćanin; ovo je Jermenin; ovo je Kapadokijan; ovo je Sard; ovo je Jonjanin; ovo je Skit prekomorski; ovo je Traćanin; ovo je Jonjanin koji nosi šešir za sunce; ovo je Libijac; ovo je Nubijac. Ovo je čovek iz Make. Ovo je Karijac.

Vladarska retorika predstavljena na Darijevoj grobnici naglašava uverenje da su svi pokoreni narodi ujedinjeni u služnju njemu, Velikom kralju, vladaru ratniku čije je „koplje doseгло nadaleko“, čije su zakone svi poštovali i čije su veličanstvo podržavali. Darije Veliki je tako slavljen ne samo kao „Veliki kralj“ i „Kralj nad kraljevima“ nego i kao „Kralj zemalja ljudi

svih vrsta“. Svi pokoreni narodi potpali su pod Darijevu vlast, a on im je jasno stavio do znanja da neće da trpi probleme niti da podnosi otpor: „Rekao sam im“, izjavio je ozbiljno, „da ono što rade bude kako ja želim.“ Ipak, stvarajući sliku harmonične saradnje, Darije je ukazivao na to da njegovo carstvo najbolje dela kada su svi ujedinjeni u zajednički sopstvenoj svrsi. Carstvo je delalo dobro kada su svi narodi kojima on vlada obuhvaćeni njegovom idejom o „porodici“. Kada saraduju, oni nedvosmisleno uživaju u dobrobitima bezbednosti *Pax Persica* – „Persijskog mira“.

U proslavi Novruza 488. p. n. e., kada je Darije, kome je bilo 62 godine, seo na presto, primao počasti ambasadora i prihvatao njihove dragocene darove, sa njim je bio njegov sin i izabrani naslednik, Kserks. Taj mladić, koji je lepo izgledao, bio nezavisnog uma i pobožan, već je služio u upravljanju carstvom kao satrap, odnosno oblasni namesnik, u Partiji, gde je usavršio svoje birokratske veštine (Darije ništa nije cenio više nego dobrog zapisničara) i posao sudije. Sa trideset godina Kserks se vratio na dvor da bude uz oca, gde je delao je kao ahemenidski izabrani naslednik. On, međutim, nije bio najstariji Darijev sin, niti čak drugi po starosti. Ne, jer je Darije imao mnogo sinova koji su bili mnogo stariji od Kserksa. Te ljude su rodile mnogobrojne žene iz njegovog harema, ali Kserks je bio prvi dečak koji se Dariju rodio pošto je stupio na presto Persije, pa je zato trebalo da carstvo Ahemenida nasledi on, kao prvo vladarsko dete rođeno u purpuru. Pored toga, preko njegove poštovane i pametne majke, Atose, Kserksovim venama tekla je krv Kira Velikog, pa ga je i samo to određivalo, pre nego bilo koga od njegove braće, za vladarsku ulogu. Darije je bio uveren da će ahemenidska linija cvetati pod Kserksom čija je prva supruga, Amestris, već bila rodila mnogo zdravih dečaka i koja će se i sama pokazati kao nezgodan dinastički matrijarh. U proleće 488. p. n. e. budućnost porodice Ahemenida bila je obezbeđena.

Uvod

Ovo je istorija drevne Persije. Ona nije kao druge istorije Persije (nije ih bilo mnogo). Ova istorija koristi originalne domaće drevne persijske izvore da bi ispričala priču veoma različitu od one koja nam je možda poznata, od one koja je oblikovana oko antičkih grčkih pripovesti. Ovu priču kazuju sami Persijanci. Ovo je priča koja potiče iz Persije. To je *persijska verzija* istorije Persije.

Ono što se ovde pojavljuje je novo. Daleko od toga da su varvari iz grčke mašte, Persijanci se ovde pojavljuju kao kulturno i društveno prefinjeni, ekonomski jaki i intelektualno daroviti. *Persijska verzija* (izraz koji sam pozajmio iz naslova „konfliktne poeme“ Roberta Grejvsa iz 1945) uvodi nas u novu realnost. Pruža nam originalno, ponekad zapanjujuće, shvatanje mesta Persije u antici i ističe doprinos Irana civilizaciji sveta.

U ovoj knjizi putujemo kroz vreme i prostor, iscrtavajući uspon, širenje i konsolidaciju Persijskog carstva – od njegovih skromnih početaka kao plemenskog društva u jugozapadnom Iranu, do vremena kada je dominiralo planetom kao prva velika supersila u istoriji. Istražićemo živote njegovih monarha, velikih kraljeva Persije, autokratskih vladara moćne porodice

Ahemenida, i istražiti način na koji je dinastička politika uticala na upravu nad carstvom u celini. Dok se srećemo sa bogatom paletom nezaboravnih likova – kraljeva, kraljica, evnuha, vojnika, zatvorenika, poreznika i naložnica – zastaćemo da bismo istražili svet koji su oni nastanili: njihove religijske ideje, njihova politička mišljenja, njihove teritorijalne aspiracije. Otkrićemo kako su i gde su živeli, šta su jeli, kako su se oblačili, šta su mislili i kako su umirali. Ova knjiga je istovremeno politička istorija prvog velikog carstva drevnog Irana i društveno-kulturno istraživanje sveta Persijanaca.

Stvaranje Persijskog carstva omogućilo je prvi značajni i neprekidni kontakt između Istoka i Zapada i pripremiло tlo za kasnija carstva antike. Njegov značaj za koncepciju onoga kakvo bi jedno uspešno svetsko carstvo trebalo da bude ne može se nikako preceniti. Persijsko carstvo je započelo, prvi put u istoriji, jedan međunarodni dijalog jer su, u suštini, Persijanci bili prosvetljeni despoti. Imali su iznenađujuće tolerantan, *laissez-faire* stav prema svojoj kraljevskoj vlasti. Za razliku od Rimljana ili Britanaca, koji će doći posle njih kao oduševljeni imperijalisti, Persijanci nisu imali želju da nameću svoj jezik osvojenim narodima. Britanski doseljenici, vojnici, trgovci i upravljači donosili su kraljičin engleski na svaki kontinent i silom ga nametali porobljenim narodima. Od Britanije do Sirije, Rimljani su uvodili latinski kao jezik poslovanja, finansija, zakona i reda; da se bude ma ko u Rimskom carstvu obavezan je bio latinski. Persijanci nikada nisu silom nametali svoj jezik pokorenim narodima. Oni su više voleli da koriste domaće jezike u svojim dekretima i usvojili su aramejski kao oblik *lingua franca* širom teritorija carevine da bi tako doprineli delotvornoj – nepristrasnoj – komunikaciji. U pogledu religije, takođe, persijski vladari su vodili računa o tome da se pokažu kao aktivni nosioci domaćih kultova, da bi tako, ako ništa drugo, obezbedili upravu nad bogatim svetilištima i naklonost moćnog sveštenstva. Čak i u malim administrativnim oblastima, Persijanci

su davali privilegije hramovima i priznavali da su im njihovi domaći bogovi pružili podršku. A nije ni persijski „izgled“ nametan u arhitekturi carstva na način na koji je, pod Rimljanima i Britancima, vizuelni stil uveden širom zemalja pod njihovom vlašću. Taj izuzetno moderan i prosvেćen način mišljenja može da se svede na staropersijsku reč kojom je Darije Veliki opisao svoje carstvo: *vispazanānām* – „multikulturalni“.

Carski natpisi drevne Persije oduševljeno ističu raznolikosti carstva (mada uvek na prvo mesto stavljaju samu Persiju u njihov centar). Kako govori jedan Darijev natpis, „to je carstvo koje ja držim, od Saka koji žive iza Sogdijane, pa odatle čak sve do Etiopije, od Indije, odatle čitavim pravcem čak do Sparde*“. Drugi tekst, nađen u Persepolisu, označava Persiju kao centar sveta, ali pokazuje da je carstvo povereno Dariju kao poklon Ahuramazde, „Mudrog gospodara“, vrhovnog boga persijskog panteona, koji je kralju poverio taj najdragoceniji dar:

Ahuramazda je veliki bog. On je učinio Darija kraljem i dao kralju Dariju carstvo nad ovim prostranim tлом sa mnogo zemalja na njemu – Persijom, Medijom i drugim zemljama drugih jezika, planinama i ravnicama, na ovoj strani okeana i na dalekoj strani okeana, i na ovoj strani pustinje i na dalekoj strani pustinje.

Darije i njegovi naslednici upravljali su carstvom koje se prostiralo van Persije do Sredozemnog mora na zapadu i do Indije na istoku. Ono se pružalo na jug do Omanskog zaliva i dalje na sever u južnu Rusiju. Carstvo je obuhvatalo Etiopiju i Libiju, severnu Grčku i Malu Aziju, Avganistan i Pandžab, sve do reke Ind. Bilo je bogato bezbrojnim poljoprivrednim oblastima. Gajeni su ječam, urme, sočivo i žito, a zemlje carstva su se povijale pod teretom dragocenih materijala – bakra, olova,

* Sparda – staropersijsko ime za Lidiju. (Prim. prev.)

zlata, srebra i lapis lazulija. Nije bilo carstva na zemlji čije bi bogatstvo bilo uporedivo sa njegovim. Persijanci su vladali najvećom od svih imperija drevnog sveta. A još je značajniji uspon Persije do takve veličine. Potekla je sa male plemenske teritorije na kojoj se sada nalazi savremena provincija Fars na jugozapadu Irana. Na starom persijskom jeziku ta oblast je bila poznata kao *Pārs* ili *Pārsa*. Antički Grci su to čuli kao *Persis*, pa je upravo to ime stiglo do nas kao *Persija*. Vladarska porodica Persijskog carstva, centralna tema ove knjige, bili su Ahemenidi, koji su ime dobili po svom istoimenom osnivaču, *Ahemenesu*, navodnom pretku Kira Velikog i Darija Velikog. *Ahemenes* je takođe grčki način izgovora persijskog imena *Haxāmanish*, koje je i samo izvedeno iz staropersijskih reči *haxā* – prijatelj, i *manah* – umna moć. Pod imenom sačinjenim od tog patronima, dinastija je bila poznata onima koji su govorili staropersijskim jezikom kao *Haxāmanishiya* – Ahemenidi.

Kroz ovu studiju srešćemo se sa ličnim imenima u njihovom latinizovanom obliku (izuzetak su osobe poznate jedino iz persijskih izvora; dodatak sa imenima nalazi se na kraju ove knjige). To je celishodno, mada ne i obavezno najsrećnije rešenje pitanja o načinu imenovanja glavnih likova ove naše istorije. Posle vekova navikavanja na poznat oblik, bliži nam je Darije (latinizovani oblik antičke grčke reči *Dareios*) nego originalno staropersijsko ime *Dārayavaush*. Šteta što je tako jer su persijska imena bila bogata značenjima i služila su kao važni iskazi. Njihova namena je bila da budu slika lične prirode i društvenog položaja onih čija su. Sem toga, lična imena su takođe odlikavala značajne persijske običaje i sistem vrednosti, što nam omogućava dobar uvid u persijski način mišljenja. *Dārayavaush*, na primer, znači „onaj koji se čvrsto drži dobrog“, što je svakako slika njegove vladarske uloge. Pravo Kserksovo ime je *Xshayarashā*, što znači „vladar nad herojima“, dok su četvorica kraljeva poznati Grcima i Rimljanima kao Artakserks nosila persijsko ime *Artaxshaça* – „čija je vladavina određena

istinom“. Kir je uvek bio *Kūrush* – „onaj koji ponižava neprijatelja“, zanimljiv nadimak za kralja čija slava počiva na pravednosti, trpeljivosti i ljubaznosti.

Proces latinizacije persijskih imena u velikoj meri ukazuje na način na koji je istorija Persije prihvaćena, a zatim i pisana u potpunosti iz zapadnjačke perspektive. To što govorimo o Dariju a ne o *Dārayavaush* je žaljenja vredna optužba upućena štetočinskom procesu zapadnjačke historiografije i rušenju istinske posebnosti persijske kulture.

Kada je reč o istoriji Persije, imena i imenovanje su značajni. Uzmimo sam naziv *Persija*. Njegova primena može da bude veoma sporna. Ono što je na Zapadu nekada bilo poznato kao Persija, sada je Iran (ili Islamska Republika Iran, kako glasi tačan naziv te države). Na današnjem Zapadu, kao i u delovima Srednjeg istoka, na Iran se često gleda kao na državu-pariju, ratnohušakačkog smutljivca u najnestabilnijoj oblasti sveta. Iran se smatra priznatim neprijateljem Zapada, naročito američkog imperijalizma. Za zapadnjake je Iran preteča srednjoistočnog terorizma i naziv ugnjetačkog društva. Reč „Iran“ je postala prljava reč. Preko povezanosti sa islamskim režimom koji vlada savremenom nacionalnom državom, iranska kultura se takođe omalovažava i osuđuje. Iranci su sasvim svesni načina na koji se njihova slika prenosi svetu u naslovima vesti i televizijskim dokumentarnim emisijama, člancima u časopisima i sveprisutnošću na platformama društvenih medija. Mnogi Iranci su ponosni na ime svoje zemlje, ali su im neprijatne konotacije koje su oko njega narasle posle Islamske revolucije iz 1979. Osećanja prema Iranu i Persiji su u stanju stalne promene, pa se u svakodnevnom diskursu te dve reči često preklapaju i mogu se koristiti kao sinonimi. Među emigrantima koji su se posle 1979. naselili u Americi ili u Evropi, uobičajilo se da reč „Persija“ označava „bolje“ mesto i vreme i prefinjeniji kulturni identitet od onoga koji danas nude vlasti Islamske Republike. Može se pomisliti da bi jednostavna formula – „Persija“ za preislamski

period a „Iran“ za islamsko doba – bila pragmatično rešenje tog terminološkog problema. Ali ne, tako pojednostavljeno etiketiranje nije dovoljno.

Britanski ministar u Teheranu Hju Montgomeri Načbul-Hagesen pisao je 28. decembra 1934. Džordžu Rendelu, šefu Odeljenja za istok britanskog ministarstva spoljnih poslova, rekavši da su „upravo primili apsurdnu poruku od persijske vlade“. Objasnio je: „Njome se traži da govorimo o *Iranu* i *Irancima* umesto o *Persiji* i *Persijancima*.“ Promislivši o tom zahtevu, Rendel je bio primoran da otpiše Nečbul-Hagesenu: „Shvatam da je osoba odgovorna za to bio Herodot koji je, pošto nije mogao da predvidi osetljivosti savremene Persije, bio nedovoljno učtiv pri pominjanju te zemlje.“

Tokom proslave Novruza u martu 1935, Šah Reza, prvi vladar kratkotrajne dinastije Pahlavi (1922–1979), proglasio je da prestaje upotreba drevne reči „Persija“ pri pominjanju države kojom je vladao. Opremio se da se umesto nje koristi naziv „Iran“. Šah Reza je bio svestan toga da je, u zapadnjačkoj mašti, „Persija“ i dalje, još od Herodotovog doba, sinonim za sliku dekadencije, luksuza i izvesne zaostalosti u shvatanjima. Zapadnjaci koji su dolazili u Persiju dodatno su proširili tu staru sliku i izgradili, u svojim izveštajima i sećanjima, fantastičnu zemlju misterija, tamnih senki, mesta punih spletki, despotskih vladara, porobljenih žena i nezamislivog bogatstva. Šah Reza je poznao te klišeje. Pisao je da „gde god se reč 'Persija' izgovori ili napiše, ona istog trenutka podseća strance na slabost, neznanje, bedu, nedostatak nezavisnosti, stanje nereda i nesposobnost koja je označila poslednje stoleće persijske istorije“.

Godine 1935. Šah nije nalazio reč kojom bi opisao zapadnjačko oblikovanje slike njegove zemlje jer je tek 1978. naučnik rođen u Persiji, Edvard Said, slavno izneo teoriju koju bi Šah Reza mogao da koristi: „orijentalizam“. Takva zamisao opisuje metod kojim je imperijalistički diskurs Zapada predstavljao „kolonije“ i kulture sveta Srednjeg istoka na način koji

bi opravdao i podržao kolonijalne poduhvate Zapada. Sažetije rečeno, „orijentalizam“ je idiosinkratičko sredstvo za predstavljanje „onog drugog“. „Orijent“ je bezmalo evropski pronalazak, i bio je, još od antike, mesto romantike, egzotičnih bića, neizbrisivih sećanja i pejzaža, izuzetnih iskustava. Šah Reza je priznao da su konotacije reči „Persija“, izvedene iz grčkog termina, urušavale potencijal Irana u savremenom svetu. Reč „Iran“ izvedena je iz srednjepersijske reči *ērān*, koja se odnosila na iranske narode, i šire, na samo carstvo. Narodi i mesta van Irana, kao što su Grci i Rimljani, nazivani su *anērān* (ne-Iranci). Šah Reza smatrao je reč Iran odgovarajućom za svoju zemlju, kao ime ukorenjeno u zemlju, istoriju i narod.

Dakle, koju reč bi trebalo da upotrebljavamo – Persija ili Iran? Persija se može upotrebiti za opis zemalja kojima su vladali brojni monarsi, počev od Kira II u šestom veku p. n. e. Pošto se to ime odnosi na specifičnu zemlju na jugozapadu Iranske visoravni, koja je bila zavičaj ahemenidskog plemena, ona takođe opisuje, u veoma uskom smislu, i ahemenidsko carstvo. A šta je sa Iranom? I to je prihvatljiv termin. S tačke gledišta etničke pripadnosti, geografije i istorije, postojao je od pamtiveka „Veliki Iran“ koji se proteže od juga Rusije, preko Ukrajine i dunavskog basena, pravo preko planine Kavkaza, Kaspijskog jezera pa ka prostranim ravnicama Srednje Azije i kamenitoj oblasti severozapadne Indije. U tom diskursu, ahemenidsko carstvo („Persija“ u najužem smislu reči) je, po ma kojoj nameri i svrsi, zastupnik tog „Velikog Irana“. Oba naziva, i „Persija“ i „Iran“ biće korišćena u ovoj knjizi. Ništa nije presuđeno ni o jednom od njih.

* * *

Ako je Persijsko carstvo bilo tako dominantno u svetu, nešto što je definisalo jednu eru, zašto onda drevnim Persijancima nije dato zasluženo mesto u istoriji? Ta neobičnost se može delimično objasniti činjenicom da sve do početka devetnaestog veka

niko nije imao pristup ma kom originalnom tekstualnom izvoru iz perioda Ahemenida. Henri Roulinson iz Istočnoindijske kompanije je bio taj koji je 1832. došao do zaključka da je staropersijski klinopisni jezik fonetsko pismo i uspešno ga dešifrovao. On je 1837. završio svoj primerak Behistunskih natpisa, dugog teksta koji je naručio Darije Veliki, i poslao prevod njegovog uvodnog pasusa Kraljevskom azijskom društvu. Ali drugi deo se nije pojavio sve do 1849, dok je ovladavanje staropersijskim jezikom u naučnim krugovima sporo teklo. Istina, dešifrovanje staropersijskog bilo je ključ neophodan za probijanje kodova elamitskog, vavilonskog, a najzad i akadskog (jezika Asiraca), pa je nauka hitro obratila pažnju na bogato književno i epigrafsko nasleđe* Mesopotamije, ostavljajući persijske studije u žaljenja vrednom zaostajanju. U međuvremenu je naučna disciplina asiriologija procvetala i nastavila da se rascvetava.

Kao posledica toga, Persijsko carstvo je doprlo do zapadnjačke istorijske svesti samo preko dva različita spoljna izvora: preko jevrejske *Biblije* (*Stari zavet*) i dela klasičnih grčkih i rimskih pisaca. U svakom smislu, biblijski tekstovi su bili na strani Persijanaca. Veliki kraljevi Persije su bili ti koji su oslobodili Jevreje vavilonskog izgnanstva i dozvolili im da se vrate kući da bi izgradili novi (drugi po redu) hram u Jerusalimu na mestu prvobitne bogomolje kralja Solomona. U *Bibliji* su Persijanci sluge božje, saradnička i podržavajuća nadmoćna sila koja se zalaže za jevrejsko pravo na domovinu. pisci klasike, međutim, opisuju Persiju u skoro potpuno negativnom svetlu. Veliki kraljevi su prikazani kao požudni, ćudljivi, ludi tirani, a na carstvo se gledalo kao na nasilnički izazov grčkim idealima „slobode“ (ma šta to značilo). Grci predstavljaju Persijance kao kukavice, spletkaroše, feminizirane, osvetoljubive i nečasne, oni su ovaploćenje varvarstva.

* Epigraf (od grčke reči: *epigraphe*) natpis na nekoj kući, nadgrobnom ili drugom spomeniku; naslov na knjizi; geslo, moto. Kratka mudra izreka na početku nekog dela. (Prim. prev.)

Persijanci i njihovo ogromno carstvo imali su izvanrednu ulogu u mašti Grka. Grci su bili opsednuti svojim moćnim susedima sa istoka. Grčka umetnost sadrži beskrajni katalog slika Persijanaca na kojima su oni prikazani kao razmaženi despoti i poraženi vojnici, a grčka književnost obiluje detaljima svih oblika raznovrsne persijske egzotike. Pominju se imena (lažna) koja zvuče kao persijska, pominju se danak, zakon, kazivanje istine u lice, teško pijanstvo, i zlato. Grci govore o plodu limuna, kamilama, konjima, paunovima, petlovima, lovu na lavove, vrtovima i mreži puteva merenoj parasanzima*. Oni govore o velikom bogatstvu, ponosu, oholosti i luksuznom životnom stilu čiji su primer skupa odeća i tkanine, fina hrana i piće, luksuzno posuđe, lepeze i pajalice za rasterivanje muva i nameštaj od slonovače. Tu su vladarke, naložnice, haremi i evnusi, nabijanje na kolac, raspinjanje na krst i mnogi užasni oblici dugotrajnih mučenja. Taj beskrajni popis „persijanizama“ doprineo je oblikovanju grčkog samoidentiteta, mada veoma malo govori o persijskom načinu života u stvarnosti. Atinsko društvo je tokom klasičnog perioda bilo samooblikovano tako da bude slika u ogledalu persijske civilizacije. Atinjani su, čini se, bili najsvesniji sebe kada su zamišljali da gledaju sebe očima Persijanaca. U petoj knjizi svojih *Istorija*, na primer, Herodot je opisao reakciju kralja Darija na paljenje Sarda, grada koji je bio u rukama Persije, tokom Jonskog ustanka koji su podržavali Atinjani. Obraćajući malo pažnje na same Jonjane, persijski kralj se usredsredio, od samog početka, kaže Herodot, na Atinjane:

Darije je pitao ko su Atinjani, i pošto je dobio odgovor zatražio je svoj luk. Kad ga je uzeo i zapeo strelu, odapeo ju je prema nebesima i, dok je letela ka nebu, uzviknuo:

* Parasang – persijska istorijska jedinica mere za razdaljinu, oko 5,5 kilometara. (Prim. prev.)

„O, Zevse, može li mi se dati da se osvetim Atinjanima?!“
Pošto je to izgovorio, naredio je jednom od svojih pratilaca da ga, svaki put kada mu posluže obrok, tri puta podseti: „Gospodaru, seti se Atinjana.“

Jedino je Grk – i pritom atinski – mogao da smisli takav prizor. Malo je izgleda da je Darije uopšte i pomišljao na daleke Atinjane, on je imao daleko važnije stvari na umu, kao što su Skitija i Indija. Ali ova priča nas veoma jasno obaveštava o naduванom ponosu Atinjana i njihovom naraslom osećaju sopstvenog značaja. Videti sebe kao nepobedivu pošast koja kida živce Velikom kralju davalo je Grcima osećaj sopstvene vrednosti.

Herodot je ovu zamisao razvio još dalje. Po njemu, sećanje na podršku Atine Jonskom ustanku podstaklo je persijske pohode protiv Grčke 490. i 480. p. n. e. Drugi po redu pohod je od posebne važnosti jer, mada je Kserks do tada već bio nasledio svog oca kao vladar, Herodot i dalje naglašava do koje je dubine Atina prodrila u Darijeva sećanja. Ta kasnija invazija je bila tema Eshilove slavne tragedije *Persijanci*, iz 472. p. n. e., u kojoj je Kserks prikazan kao čudovišni tiranin koji pokušava da sruši slobode u kojima uživaju Atina i grčki gradovi-države. Odbijanje nadmoćnih sila ahemenidskih despota, zahvaljujući slučajnosti, koje je kasnije usledilo, postalo je nešto što se slavilo u poeziji, drami, umetnostima i novim romansiranim istorijama, kao što je ona koju je sačinio Herodot. Pri pomnijem preispitivanju vidi se da je Herodotov Kserks izrazito složena ličnost. Njegova divlja okrutnost smenjuje se sa detinjastom preosetljivošću i neočekivanim, cmizdravim eksplozijama suza. Do jednog od najznačajnijih i neočekivanih događaja u *Istorijama*, u kome ima osetljive suptilnosti istinski velike umetničke proze, došlo je kada se Kserks, pregledajući armadu brodova koje je okupio radi osvajačkog pohoda na Grčku, slomi i jeca roneći istinske suze. Njime je „ovladalo“ (kako objašnjava

Herodot) „ganuće jer je razmišljao o kratkoći ljudskog života“ što ga je i previše uznemirilo. Za despota, čija se uobičajena ravnodušnost prema čovečanstvu ističe kroz *Istorije*, to što ima takvo saosećanje prema izvesnosti pogibije značajno je Herodotovo otkriće u oblasti psihologije. Noćna mora vođe-psihopate (jedan minut ka visinama, sledeći u padu) na čelu surovo centralizovane autoritarne države preasla je u sliku koja uznemirava liberalne demokrate još otkako ju je Herodot stvorio. Ali ona ima veoma malo zajedničkog sa stvarnim Kserksom iz *Persijske verzije*.

Ne kažemo da bi Herodotovo viđenje persijske istorije trebalo u potpunosti odbaciti kao gomilu izmišljenih priča s naravoučenijem. Ne, Herodot je bio, na kraju krajeva, rođen kao podanik Persijanaca – njegov rodni grad Halikarnas bio je deo Persijskog carstva – a on je morao donekle da shvata kako imperija (njen deo) funkcioniše. Herodot je svakako zapisao persijske priče koje su kružile tokom njegovog života pa je moguće iz *Istorija* izvući prave, informativne i prosvetljujuće persijske materijale. S tim procesom se mora pažljivo postupati. Herodotov glavni plan je bio da okrene to ogledalo ka Persijancima. Dobijeni odraz pokazao je Persijance kao suprotnost – istinsku antitezu – u odnosu na Grke. Persijanci su bili do krajnosti oni „Drugi“.

Bilo je još grčkih pisaca koji su pisali otprilike u isto vreme kada i Herodot. Neka njihova dela bogatija su neposrednijim bavljenjem Persijancima. Ksenofont je, na primer, marširao od Grčke do Vavilona u sastavu plaćeničke vojske, o trošku princa Kira Mlađeg, 401. p. n. e. Njegova dela *Anabaza* (Pohod) i *Kiropedija* (Kirovo obrazovanje) korisna su svedočenja iz prve ruke o Persijancima s tačke gledišta jednog vojnika, mada ni Ksenofont nije mogao a da ne sroči u neku ruku pežorativni prikaz na tu temu. Od neposrednije koristi je ono što je napisao Ktesija iz Kinda, grčki doktor koji je služio kao vladarev lekar u srcu persijskog dvora u vreme vladavine Artakserksa II. Ktesija

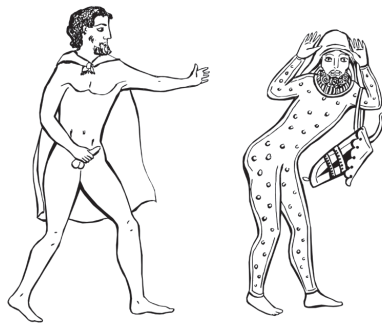
je sedamnaest godina živeo u neposrednoj blizini vladarske porodice pa je naučio persijski jezik. Razgovarao je sa ahenidskim plemstvom i sakupljao priče iz prve ruke o istoriji njihovih porodica i o dinastičkim tradicijama. Njegov bestseller mamutskih razmera, *Persika* („Stvari o Persiji“, nažalost sačuvan samo u odlomcima), predstavljao je jedinstvenu istoriju Persije s tačke gledišta upućenog člana zatvorenog kruga. Ktesija je prenosio priče, basne i legende koje su kazivane, recitovane i izvođene u dvoranama persijske elite. Nekada među učenim ljudima smatran za „alapaču“ koja smišlja intrige, Ktesija se sada prepoznaje kao neko ko je dao značajan doprinos našem razumevanju načina na koji su Persijanci pristupali „istoriji“.

Počev od oko 550. p. n. e. do doba Aleksandra Velikog 330-ih p. n. e., svaka uzastopna generacija Grka na svoj poseban način je reafirmisala, kao neophodan, helenski identitet u odnosu na neprestano promenljivu a ipak sveprisutnu pretnju koju je predstavljala Persija. Grčka opsesija Persijancima bila je usredsređena na umanjenje njihove verodostojnosti kao vodeće svetske sile. Ocrnjivanje Persijanaca – klevetanjem ili olajavanjem – imalo je za cilj da smiri rane nastale zbog bola i straha pod pretnjom i realnošću činjenice da su Grci susedi carstva čije su teritorijalne ambicije veoma stvarne i ne pokazuju znake da će ikada oslabiti. Radi dizanja morala kod Grka, stvoren je niz slika koje bi se mogle nazvati „katarzičnim“, na sceni, kao skulpture, ili u drugim vidovima umetnosti. One su omalovažavale, degradirale i unižavale Persijance i potvrđivale grčku (a naročito atinsku) nadmoć. Jedan od takvih predmeta je crvenofiguralni bokal za vino koji potiče iz sredine 460-ih p. n. e. Poznat kao „Eurimedonska vaza“, prikazuje poniženog persijskog vojnika koji se savija unapred u struku. Njegova leđa su ponuđena običnom aljkavom atinskom vojniku koji stoji sa penisom u erekciji, nalećući s namerom da proдре u Persijančevu zadnjicu. Naslikan prizor silovanja (jer to je upravo to) nastao je kao „komemorativno izdanje“ u vreme kada

je Atina slavila pobjedu nad persijskom vojskom u bici na reci Eurimedon u Maloj Aziji 467. p. n. e. Korišćena je na nekoj vrsti pijanke, na kojoj su se verovatno okupili vojnici. Dok je bokal dodavan kroz grupu hoplita – grčki ekvivalent pešadije – teklo je vino a počeli su da teku i masni vicevi. Tako se i sa Persijancem sa bokala postupalo – od vojnika do vojnika. Kako bi vinopija zgrabio bokal, ponavljao bi dramu sa tog prizora: „Sada sam ja Eurimedon“, hvalio bi se. „Vidi me kako natežem ovog Persijanca!“ Slika na bokalu je uočljiva vizualizacija vojničkog humora, iako je veoma verovatno da je taj prizor slika doživljenog u stvarnosti. Najzad, silovanje pobeđenih vojnika posle bitke nikada nije bilo tek pijano maštanje. Eurimedonska vaza je bila izraz atinskog pogleda na svet iz 460-ih godina p. n. e. To je bio dobro naciljan vic o tekućem neočekivanom, ali srećnim slučajem nastalom, razvoju političkih i vojnih događaja koji pokazuju prirodnu superiornost Grka nad varvarskim Persijancima.

Kuda nas vodi ova slika ponižene, poražene, ugašene Perzije? Vodi nas pravo u doba evropske prosvetljenosti, kada intelektualci počinju da postavljaju teorije o tome zašto je Zapad postao dominantan u svetskom poretku i bio tako uspešan u širenju civilizacije bele rase. Nastupili su s radikalnom teorijom: evropska superiornost ne potiče od hrišćanstva, kako se mislilo

Slika 1. Grčki hoplit se sprema da siluje persijskog vojnika. Eurimedonska vaza, atička crvenofiguralna oinochoa, bokal za vino koji se pripisuje krugu slikara Triptolemosa, oko 460. p. n. e.

ranije, u srednjem veku i renesansi, nego iz kulturne tradicije koja počinje u antičkoj Grčkoj. Grci su, tvrdili su oni, izmislili slobodu i racionalnost. Rim je zatim raširio te dragocene darove Evropom i nizom civilizujućih imperijalnih osvajanja. Ostale kulture na obodima Grčke i Rima bile su varvarske, a najgori i najveća pretnja od svih varvara bili su Persijanci, sa svojim nastojanjem da dominiraju svetom. To je bilo u suprotnosti sa prirodnim poretom supremacije belaca. Ta zamisao se oglasila u vidu *Persijskih pisama* Šarl-Luja Monteskeja, 1721: „Sloboda je“, pisao je on, „namenjena geniju evropskih naroda, a ropstvo Azijatima.“ Škotski istoričar Džon Gilis produbio je ovu misao 1787, držeći da su Persijanci „porobili Grke iz Male Azije i prvi put zapretili Evropi užasima azijskog despotizma“. Tokom decenija, sve do narednih vekova, *teret belog čoveka* (kako ga je nazvao Radjard Kipling) se sastojao u tome što bi on trebalo da širi dobrobiti slobodarske helenske kulture širom planete, za dobro svih naroda i radi držanja varvarina na odstojanju.

U septembru 1889. Džordž Nataniel Kerzon, mladi član Parlamenta Britanije, velike sudbine, započeo je tromesečno putovanje po Persiji (svoju jedinu posetu toj zemlji). Dok je šetao po Persepolisu, pogodilo ga je ono na šta je naišao u vezi s ruševinama kao „na svečanu lekciju vekova“. „Lekcija“ je, naravno, bila lekcija o oholosti – Persijanci, potvrdio je on, nisu bili sposobni da razumeju da „nemaju osobine potrebne da bi održali jednu imperiju“, niti da njome delotvorno vladaju. Dugo propadanje i pad Persije bili su neizbežni, tvrdio je Kerzon, ali bilo je potrebno da se pojavi Grk Aleksandrove veličine da done- se njen sudbinom predodređeni kraj. Kerzon je zabeležio u svom dostojanstvenom dvotomnom delu *Persija i Persijsko pitanje* (na koje se često gleda kao na najdužu prijavu za radno mesto u istoriji – mesto je bilo poželjni posao vicekralja Indije) da smatra persijski i indijski otpor zapadnjačkoj kolonizaciji zbnunjućim: „normalan Azijat bi pre bio pod lošom vlašću Azijata nego pod dobrom vladom Evropljana“, napisao je, unekoliko zbnunjen.

Kerzon je bio uspeli proizvod *locus classicus*-a, specifičnog britanskog oblika panhelenizma: engleskog elitnog sistema državnog školstva. Te institucije, namenjene isključivo muškarcima, fabrike privilegija, gde su se više sudije, visoki državni službenici i diplomate ministarstva spoljnih poslova proizvodili na beskrajnoj traci, tradicionalno su kao centralni predmet svog nastavnog plana i programa imale *Klasiku*. Starogrčki jezik i književnost smatrani su kamenom međašem obrazovanja, a grčki je korišćen za uvođenje u posao svake sledeće generacije britanskih imperijalnih upravitelja. Značajno je to da je poznavanje grčkog jezika i istorije kružilo samo među tom najpovlašćenijom (uglavnom muškom) elitom Britanije. Slavna je izjava Vinstona Čerčila da bi on dozvolio školarcima da „uče latinski kao počast, a grčki kao poslasticu“. Ipak, iza te poznate Čerčilove *bon mot* ležala je njegova posvećenost upotrebi klasike kao sredstva društvenog distanciranja. Bio je to moćan izum na koji se moglo osloniti u cilju držanja društvenih klasa na dobroj međusobnoj razdaljini i, šire, kao na doprinos procesu izgradnje imperije inicijacijom samo najvišeg društvenog sloja u njene misterije. Klasicista H. D. F. Kito, i sam proizvod britanskog sistema državnog obrazovanja i autor uvoda u grčku istoriju iz 1951, (još uvek bestselera), pozvao je svoje čitaoce „da prihvate... kao zdravorazumsku činjeničnu tvrdnju“ da su Grci „imali potpuno novu ideju o tome čemu služi ljudski život, i prvi put pokazali čemu služi ljudski um“.

Ono što je izniklo iz tog dugotrajnog nasleđa imperijalizovanog panhelenizma je niz štetnih premisa i štedan zaključak da je klasična Grčka bila izuzetan trenutak u svetskoj istoriji i da je Zapad neosporno na dobitku zbog toga što je nasledio grčku kulturu. To nasleđe je oblikovalo nacionalne istorije. Pišući 1867, britanski filozof i stručnjak za političku ekonomiju Džon Stjuart Mil tvrdio je da je „čak i kao događaj u britanskoj istoriji“, bitka kod Maratona, vođena između Grka i Persijanaca 490. p. n. e., „značajnija nego bitka kod Hejstingsa“.

On je objavio da „pravi preci evropskih naroda nisu oni iz čije su krvi nikli nego oni od kojih potiče najbogatiji deo njihovog nasleđa“. Zapadnjaci su sebe videli kao neposredne naslednike čudotvorne grčke civilizacije. Njima je izgledalo logično da shodno tome tvrde da i kultura Zapada takođe mora da je izuzetna. Iz toga sledi zaključak da kulture lišene nasleđa klasičnog helenizma mora da su niže civilizacije u pogledu racionalnog mišljenja i upravljanja, zajedničke svrhe, inteligencije i ambicije. Stara grčka slika dekadentne i despotske Persije dobila je novu namenu – da predstavlja neadekvatnosti i nesposobnosti svih ne-Evropljana.

Takvo izopačeno shvatanje hijerarhije kompetencija na planu kulture još uvek je u opticaju. Jedan eminentni nemački naučnik grčko-rimskog sveta, Herman Bengston, na primer, zasnovao je svoju akademsku karijeru na promociji tog otkaćenog mita o superiornosti Zapada. Nedavno je imao poriv da napiše da:

Posledice grčkog trijumfa nad Persijancima skoro su nesagledive. Odbijanjem napada na Istok, Heleni su zacrtali politički i kulturni razvoj Zapada. Trijumfalnom borbom za slobodu koju su vodili Grci, Evropa je rođena, i kao koncept i kao stvarnost. Slobodu koja je dozvolila grčkoj kulturi da se uzdigne do klasičnih modela u umetnosti, dramskom stvaralaštvu, filozofiji i historiografiji, Evropa duguje onima koji su se borili kod Salamine i Plateje. Za to što danas sebe vidimo kao ljude koji slobodno misle, Grci su ti koji su stvorili uslov.

Ovome možemo da dodamo i glas Endrjua Bejlisa, istoričara s Univerziteta u Birmingemu, koji se zalagao, 2020, pri obeležavanju godišnjice bitke kod Termopila koja je vođena 480. p. n. e. između Kserkovih Persijanaca i udruženih vojski grčkih gradova-država, za to da:

Najveća zaostavština Termopila bilo je takozvano „Zlatno doba“... Da su Persijanci uspeli da zauvek unište Atinu, ugušili bi mladu atinsku demokratiju, i mi se danas ne bismo divili veličanstvenosti Partenona na atinskom Akropolju, niti bismo mogli da čitamo velika književna dela poput onih koja su napisali Tukidid... Eshil, Sofokle, Euripid, Aristofan... i Platon. Ništa od toga ne bi bilo moguće bez poriva koji su (kralj Sparte) Leonida i njegovi ljudi imali da stanu u odbranu slobode.

Takva osećanja su koliko manjkava toliko i lažna. Persijanci nikada nisu krenuli da uništavaju demokratiju (šta god reč „demokratija“ značila u antičkom kontekstu). Zapravo, mnogi jonski grčki gradovi-države nastavili su da praktikuju demokratiju i pod persijskom vlašću – najzad, Persijanci su uočili nesklonost jonskih Grka prema autokratskim tiranima i rado su ih zamenili demokratskim poretkom. Da su Ahemenidi uključili Grke iz centralnog dela zemlje u svoje carstvo, nema sumnje da bi i tamo takođe tolerisali demokratiju. Moguće je da bi je čak i podsticali. Persijska pobeda nad Spartom – najopresivnijom robovlasničkom državom antike koja je negirala slobode – bila bi pobeda slobode. Okončala bi spartansku vlast, nalik terorističkoj, nad ostalim delovima Grčke. Ideja da su Persijanci kočili i zaustavljali kulturni razvoj Evrope je apsurdna.

Još od doba Grčko-persijskih ratova, sami Persijanci su bili na udaru historiografske kampanje klevetanja kojom su stavljeni u ulogu tirana, tlačitelja slobodnog sveta. Posvećenost zapadnjačkih intelektualnih krugova promociji sopstvene navodne jedinstvenosti i superiornosti nanela je velike štete proučavanju persijske istorije. Vreme je da se ispravi dugotrajno štetno izobličavanje koje su Persijanci pretrpeli, i to tako što ćemo poslušati istinski drevni glas Persije.

* * *

Onda, kako možemo da pristupimo *Persijskoj verziji* kada se čini da izvorni materijali rade protiv nas? Najzad, Persijanci uopšte nisu napisali svoju romansiranu istoriju na način na koji Grci jesu. Nema persijske verzije Herodota, Tukidida ili Ksenofonta. Da li to znači da Persijanci nisu bili svesni svoje prošlosti? Zar nisu razmatrali svoje mesto u tokovima istorije? Odsustvo istorijske priče nije isto što i zamisao da Persijanci nisu razumevali svoju istoriju ili da nisu reagovali na nju. Persijanci su znali svoju istoriju, ali su izabrali da je drugačije pamte. Persijska prošlost prenosila se pesmama, poezijom, basnama i legendama. Ta istorija je bila živo usmeno predanje.

Primetna osobina bogate usmene kulture drevnog Bliskog istoka, u opštem smislu, bila je dobronamerna nesklonost prema tačnim činjenicama ili tačnim datumima. Persijanci, Vavilonci i Asirci razumevali su svoju prošlost u vidu mitova, naročito kao priče o postanju, i kao velike pripovesti o bogovima, junacima i vladarima. Vladarska dužnost kao manifestacija božje volje bila je u središtu bliskoistočnog pojma istorijskog napretka, a stvarne pojedinosti istorijskih događaja bile su manje zanimljive nego obrazac po kome se prošlost objašnjavala u odnosu na mitološka zbivanja. „Istorija“ je bila ishod delovanja bogova koji su pokretali događaje. Antičko nastojanje na koherentnom obrascu razumevanja istorije značio je da se do smisla onoga „što se zaista dogodilo“ u istoriji dolazilo samo u svetlu ishoda samih događaja. Pogled unazad je bio definišući činilac bliskoistočnog shvatanja istorijskog procesa. Po Persijancima, istoriju njihovog carstva pokrenuli su bogovi. Njihova potraga za teritorijom bila je uspešna zato što je Ahuramazda dosudio da bi tako trebalo da bude. I tako, da li bismo mogli da nađemo persijski *bona fide* zapis o persijskoj prošlosti? Odgovor na to pitanje glasi jednostavno – „da“.

Persijska verzija se nalazi svuda. Ne možemo da pokupimo i izaberemo svoje izvore, pa pošto se materijali možda ne